
Симеон Станчев // Simeon Stanchev

БРАК И БРАЧНИ ОТНОШЕНИЯ В ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Marriage and Conjugal Relations during the First Bulgarian Empire

Summary: This paper focuses on the marriage and conjugal relations during the pre-Christian and Christian period of the First Bulgarian Empire. The analysis is based on the Ecloga and the entirely Bulgarian Zakon sudnyi ljud'm (Court Law for the People). The Nomocanon (preserved today as the Kormchaia Book) presents the Christian point of view. Also presented here are the documents of the Archbishopric of Ohrid, collected by Demetrios Chomatenos. They describe the conjugal relations among the lower class, even though dating from a later period. Conclusions regarding the medieval man's attitude towards weddings and their important role in medieval society are drawn based on the analyzed sources.

Key words: marriage, conjugal relations, pre-Christian, Christian period, First Bulgarian Empire, analysis, lower class, Medieval, wedding.

Бракът в периода на Първото българско царство е интересна тема, на която не е обърнато голямо внимание. Семейството представлява основната структурна единица на обществото. Създаването на ново семейство е дълъг и сложен процес, в който главна роля играят мъжът и жената. За да се създаде, то двамата трябва да отговорят на определени изисквания, които ще разгледам в статията. Ще се опитам да проследя как се променя бракът през средновековието и влиянието, което му оказва Църквата.

За брака през езическия период на съществуване на българската държава, сведенията, с които разполагаме, са съвсем малко. Най-много информация може да бъде извлечена от „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“. В тези отговори, освен проблемите от обществена важност, е отделено място за брачните отношения, което, от своя страна, показва важноста им. Още вторият отговор на папата засяга проблема за брачните и семейни отношения. В него се казва, че е забранено сключването на брак между роднини. За съжаление, не може да се каже със сигурност до каква степен кръвното родство е представлявало пречка за сключването на брака, но, изглежда, е бил позволен при по-далечни роднини.

Друг важен въпрос, който е засегнат от папата в отговор LI, е за т.нар. бигамия. Отговорът гласи: „Вие питате дали е позволено да имате едновременно

две съпруги...“¹. В езическа България това явно не е било проблем и е съществувало многоженството. Свидетелство за бигамия се открива в Чивидалското евангелие, където боляринът Сондоке описва родствениците си и споменава двете си жени².

Със сигурност може да се твърди, че в предхристиянско време българите са давали откуп за бъдещата си жена под формата на зестра. Това е казано от папата в отговор XLIX и в отговор III³, където е описан целият ритуал. За зестра се е давало главно злато, сребро, волове и коне. Зестрата може да се приема първоначално като откуп за момата, докато по-късно може би се превръща в подарък, който е даван на бащата на момичето, с цел обезщетение за неговата липса.

Относно сватбата при славяните са правени много изследвания предимно от руски историци и етнологи. Едно от най-първите изследвания в тази посока е дело на Галковски през 1916. Според него формите за сключване на славянския брак са четири : 1) изпращане на булката в дома на жениха; 2) кражба на мома; 3) наложничество; 4) случайна среща⁴.

За съжаление, от този период не са запазени документи, по които да се разбере на колко годишна възраст е можело да се встъпва в брак, какво е било облеклото на младоженците, както и самият ритуал.

След приемането на християнството бракът се е извършвал по вече установените християнски канони, но традициите в българското общество най-вероятно още продължават да съществуват. Може би християнските канони са спазвани от по-висшите слоеве на обществото, докато при по-бедното население брачният ритуал следва традициите, които се преплитат с християнските канони. Основните източници, от които черпим информация за брачния ритуал са Законът за съдене на людете (ЗСЛ)⁵ и Еклогата⁶

Законът за съдене на людете е единственият оригинален законов сборник от времето след Покръстването. Неговото създаване е станало през втората половина на девети век най-вероятно от княз Борис. До нас са достигнали преписи на руски език и не е запазен в оригинал. Преписите на руски, от своя страна, показват важността на Закона и това, че той се е използвал в голяма част от славянския свят. Той е известен в две редакции – кратка и обширна. Кратката се състои от 32 текста и е българският вариант, докато обширната е от 77 текста⁷.

Еклогата, от своя страна, е създадена от византийския император Лъв III през 726 г. Създаването ѝ има за цел да реформира вече остаряващото Римско право. Също така, с приемането на новия закон се заменят старите големи законодателни сборници на Юстиниан, наречени *Corpus Iuris Civilis*. След покръстването е създадена и Славянската Еклога, която има леки отклонения от Византийската. Различията са както в съдържанието, така и в структурата на част от текстовете. Пример за това е пропускането на два титула, които няма как да бъдат прилагани в България. Целта на съставителя, или по-скоро

преводача на Еклогата, е тя да бъде пригодена към социално-обществените условия в България. Първите три титула от Еклогата имат пряко отношение към семейното право и регламентират годежите, браковете, настойничеството и др.⁸

Като друг важен извор за периода може да бъде посочен Номоканонът. Той представлява византийски юридически сборник, който съдържа както Апостолски и съборни правила, така и граждански разпоредби, визиращи взаимоотношенията между църковната и държавната власт. Първият Номоканон е съставен от Йоан Схоластик през 550 г. и съдържа църковни правила, разделени на 50 грани (титули). По-късно той създава и друг сборник с 87 главни граждански законоположения. Тези два сборника съставят Номоканона. След първия Номоканон се появява втори, който е съставен от 14 титули, които се делят на глави. Неговата втора редакция е направена от патриарх Фотий през 883 г. В Пространното житие на Методий се говори за превода на Номоканона от Методий, като според житиеписеца това става след посещението на Методий в Константинопол при Василий и патриарх Фотий и преди неговата смърт през 885 г. Това поставя превода в границите между 882 и 885 г.⁹ По-късен превод на Номоканона, направен през XI в. за българската църква, се е разпространил в Русия, където е запазен до днес под името Кърмчая книга. От Номоканона две глави се отнасят за брака – глава 50 и 51.

Според Еклогата годежът представлява съгласие между годениците и техните родители. Тук законът ясно казва, че за да бъде изпълнен годежът, то годениците трябва да са на поне седем години. Доказателство за това може да бъде намерено при обещанието за брак, което е дадено от регентите на Константин VII и водещия тогава преговорите от българска страна кавхан Тодор¹⁰. Двете страни сключили годеж между бъдещия византийски император, който тогава е едва на осем години, и една от дъщерите на Симеон. На каква възраст е била, тя не може да се каже, но ако се съди по Еклогата, тя трябва да е била на поне седем години.

Договорът за годеж можел да бъде както писмен, така и в устна форма¹¹. При развалянето на годежа се предвиждат съответните наказания. Ако страната на момата иска да развали годежа, то тя дава предбрачните дарове в двоен размер. Ако пък годеникът отлага сключването на брак, то момата е задължена да го чака две години. Ако и след това той откаже, момата може да встъпи в брак с друг, като запази даровете¹².

Годежът бил съпровождан с църковна церемония, където е сключван предбрачният договор. В него били уговаряни размерите на зестрата, предбрачният дар на жениха, условията за унаследяване на имуществото и т.н.

В Еклогата също така се казва, че за християните бракът може да бъде сключен или в устна, или в писмена форма между мъж и жена, които имат съответните години. За мъжете това е 15-годишна възраст, а за жените – 13¹³. Бракът се сключвал в писмен вид и било задължително присъствието на трима

свидетели. Изброени са и няколко изисквания, на които трябва да отговарят желяещите да встъпят в брак. Те задължително трябва да са християни и да имат съгласието на родителите. Тук отново се споменават родителите, което показва силната роля, която е играло семейството в средновековното общество. Пречка за брака се явява и близката степен на родство - такова по сребрена линия до четвърта степен, както и родството по сватовство (свекър и снаха, мащеха и заварен син). Забранен е бракът и между кръстник и кръщелница, което се явява духовно родство¹⁴.

По-нататък в закона не е описан брачният ритуал, а се изясняват случаите, в които един от съпрузите почине. Ако това е жената и семейството остане бездетно, то една четвърт от имуществото остава за него, а другата част се връща на семейството на починалата. Ако пък мъжът умре първи, следва по същия начин да се запазва една четвърт за жената. Ако пък двамата имат деца и мъжът умре пръв, то жената се явява стопанка както на цялата зестра, така и на цялото имущество, притежавано от мъжа ѝ. Ако пък жената реши да се ожени за втори път, детето има право да се разпорежда с имуществото на починалия си баща. Когато почине жената и мъжът остане с дете, то той получава правото да владее цялото имущество и да се грижи за дома. Детето няма правото да се противопоставя на баща си в решенията, които взема. Ако встъпи във втори брак и децата са малолетни, той взема със себе си цялото имущество. Когато станат пълнолетни и ако поискат имуществото на майка си, то бащата е длъжен да го даде¹⁵.

От тази точка в Еклогата могат да бъдат направени няколко важни извода. Първият от тях е голямата роля, която играе детето през Средновековието, и колко голяма е разликата в закона при семействата с деца и тези без деца. Следващият е, че до достигане на пълнолетие детето трябва да се съобразява с баща си. То няма право да се разпорежда с майчиното си имущество. От друга страна, при смъртта на бащата не се казва дали детето трябва да бъде навършило определена възраст, за да има правото да получи дела от него.

В закона са изброени и причините, поради които бракът може да бъде прекратен от страна на мъжа – прелюбодеяние на жената; ако тя говори против него или не го предупреди, ако знае, че други говорят против него; ако е прокажена¹⁶. Жената може да напусне мъжа си при следните обстоятелства – ако в продължение на три години след сключването на брак мъжът се окаже неспособен на съжителство; ако е прокажен; ако някой говори против жена му и той не ѝ каже¹⁷.

Интересното тук е, че жената не може да прекрати брака при изневяра на своя съпруг. Не е изяснено и какво трябва да прави жената в случай на пленничество на мъжа и колко време тя трябва да го чака. За такъв случай обаче се изяснява в 93 правило на Трулския събор (691 г.) – „Ако след известно време се завърне войникът, той може пак да вземе жена си, ако иска, тъй като ѝ се дава прошка“¹⁸.

В ЗСЛ също в отделена глава се изясняват правните въпроси, свързани с брачното семейно право. В обширната редакция на този закон главите посветени на брака, са четири. Между двете редакции няма дълбоки различия в предметното им съдържание, а по-скоро в стила и граматичната конструкция на изреченията¹⁹

В този закон не се споменава нищо за годеж, както и за минималните изисквания за встъпване в брак. Най-вероятно те са били същите като в Еклогата. Но от друга страна, ясно са изведени причините и основанията за развод. Те са изброени отделно за мъжа и отделно за жената, въпреки че много от тях са общи и за двамата. Като първа причина за развод е посочено прелюбодееянето. Тук то е назовано с думите *ἁρμόνι* *ἁρμόνι* *ἁρμόνι*²⁰. Някои изследователи не превеждат тази част и пропускат изневярата като основателна причина за развод²¹. Като се има предвид предходният пасаж, в който се говори, че Исус Христос е посочил прелюбодееянето като основание мъжът да напусне своята жена, следва да се заключи, че тук съставителят на Закона е имал точно това предвид. В тази кратка редакция, блудството е посочено като причина за развод в полза на мъжа²². Ако мъжът блудства, то никъде не е посочено, че това е причина за развод в полза на жената. По този начин си личи сходството с Еклогата, където прелюбодееянето на жената също е причина за развод, докато това на мъжа не се споменава. В обширната редакция на този текст се казва, че прелюбодееянето е причина за развод и от двете страни – „Съпрузите се разлъчват, мъжът от своята жена за такъв грях и също така се разлъчва за такъв грях жената от своя мъж поради блудство²³“.

Втората причина за развод, която е в полза и на мъжа, и на жената, е изпадането в недъга на прокажените. Следващата е малко по-особена. Най-общо тя може да се сведе до това, че ако единият застрашава живота на другия или го излага на риск и не му каже, то това е причина за развод. В това число, най-вероятно, може да се включи и опитът за убийство от страна на единия от съпрузите.

Като последна причина, поради която жената може да поиска развод, е ако мъжът заболее от „зла рана“²⁴. С какво е свързана тази „зла рана“ не става ясно от текста. Най-вероятно става въпрос за заболяване по време на някоя епидемия или пък за тежка физическа рана, която се получава по време на война. Споменаването ѝ само в полза за развод на жената и придобиването ѝ от страна на мъжа ме навежда на мисълта, че става въпрос за рана по време на военен поход.

Когато се разглежда бракът през Средновековието, несъмнено трябва да се обърне внимание на това, което Църквата казва за него. В периода след приемането на християнството Църквата играе огромна роля в живота на средновековния човек. Повечето от правилата и каноните, съставляващи днес църковното право, са приети на Вселенските събори. Значителна част от тези християнски закони са свързани с брака и брачните отношения.

Според Църквата брачният съюз представлява общение, благословено от Бога²⁵. Докато за държавата бракът представлява по-скоро договор за бъдещо съжителство, то Църквата го разглежда като тайнство, в което се осветява съюзът между мъж и жена. Според думите на апостол Павел взаимното зачитане е основно за неизменната истина, че бракът е съкровен съюз с вечни измерения, в който единството на едната плът изобразява и разкрива тайната на Христовото общение с неговото тяло – Църквата²⁶.

За първи път църковен брак се споменава в закона на Юстиниан²⁷ от първата половина на VI в. В него се казва, че гражданите могат да се явят в църквата и да изкажат желание да встъпят в брак. Свещеникът, от своя страна, се задължавал да повика трима или четирима други свещеници от същата църковна област и да състави писмен акт, който да се подпише от встъпващите в брак, от него и от свещениците. По-късно, през 893 г., император Лъв Мъдри издал закон, който заповядвал да се смята за законен само този брак, който е благословен от църквата²⁸.

Важни решения за брака са взети на Трулския събор през 691 г. Д. Хейт-Стейд разделя каноните, свързани с брака и брачните отношения, на три групи: 1. Общи канони за брака. 2. Канони, засягащи брака при свещениците. 3. Канони, отнасящи се за брака на миряните²⁹. В шестото правило от този събор се забранява встъпването в брак на презвитери, дякони, иподякони. Единствено на четци и певци е позволено да се встъпи в брак. Тринадесетото правило, от своя страна, може да се приеме като противопоставяне на Римската църква. В нея е забранено съжителството с жена на тези, които следва да бъдат ръкоположени за дякони или презвитери. Според правилото на Константинополската църква, ако един бъдещ свещеник живее законно с жена си и имат законен брак, то той не трябва да се отказва от нея. Дори ако някой презвитер дякон или иподякон изпъди жена си, той следва да бъде отлъчен от свещенослужение³⁰. Дванадесетото правило е едно от най-интересните, което засяга брака при клира. То започва с това, че в Африка и Либия има сведения за епископи, които продължават да живеят с жените си, като по този начин причиняват неприятности и съблазън за миряните. Съборът решава, че това е недопустимо и тези свещеници, които продължават да живеят с жените, трябва да бъдат свалени. Трябва да се отбележи, че местата, които са споменати (Африка и Либия) са били изгубени провинции от Византия и там спира да действа римо-византийското право³¹.

Каноните, които засягат миряните от този събор, са два – 87 и 93. Според 87-мо правило жена, която напусне мъжа си без основателна причина и отиде при друг – прелюбодейства. Ако пък мъж напусне законната си жена, той също прелюбодейства и подлежи на епитимия седем години. 93-то правило се отнася изцяло за действията на жена по време на отсъствието на съпруга ѝ. Ако тя встъпи в брак преди да се увери за смъртта на мъжа си – прелюбодейства. Прелюбодействат и тези, които отиват при друг мъж, докато техния е в чужбина³².

Според църковните правила, така както и според гражданските, преди сключването на брак трябва да бъде извършен годежът. В Номоканона годежът е описан като взаимно обещание между мъжа и жената да встъпят в брак.

След сключването на годеж в Номоканона се споменава за предбрачно изпитание. То се състои от две части – първата се отнася до предварителните брачни условия, а втората – до знанието на християнското учение. При извършването на първото изпитание свещеникът трябва да се увери, че никой не принуждава сключването на този брак. Също така, той трябва да се увери, че няма никакво родство между младоженците. Следващата част от изпитанието се състои в това, свещеникът да се увери дали младоженците знаят основните християнски молитви. Целта на това изпитание е да се види дали знаят същността на тайнството.

След това следва оглашението, което е споменато в руския препис на Номоканона, известен като „Кърмчая книга“. Там се казва, че свещеникът е длъжен преди годежа и венчанието да обяви в църквата за намерението на лицата да встъпят в брак. Също така се казва, че оглашението може да бъде направено само след установеното предбрачно изпитание³³.

Венчавката трябва да бъде извършена публично пред свидетели по установения църковен ред. Мястото, където трябва да се случи е църквата, като само в изключителни случаи то може да бъде извършено извън нея. Венчавката трябва да стане преди обед след сутрешната литургия. В Кърмчая книга се казва, че е забранено това тайнство да бъде извършвано след обед или вечерта. За да бъде легитимен ритуалът, се казва, че той трябва да бъде извършен пред свидетели, които са не по-малко от двама, като жените нямат право да бъдат свидетели³⁴.

След тайнството на венчавката следва веселието, за което обаче се казва, че не може да бъде извършвано в определени дни. На Лаодийския събор през 170 г. за забранени дни са приети Четиридесетниците³⁵. Следващото правило на този събор също е свързано с веселието след венчанието. Там е казано, че християните, които отиват на сватби, не трябва да скачат или да танцуват, а да спазват християнско приличие³⁶.

Причините от църковна гледна точка за разтрогване на брака не се различават много от светските. На първо място е посочено прелюбодеянието, независимо дали е направено от мъжа или от жената, то се смята за нарушаване на съпружеската вяроност. Като друга причина за развод е посочена, когато някой посяга върху живота на другия. Това правило също се среща както в Еклогата, така и в ЗСЛ. Следващата причина, посочена в Номоканона, показва и отношението на църквата към абортите. В нея се казва, че мъжът има право да поиска развод, ако жената умишлено убива в утробата си заченатия плод и с това унищожавя главната цел на брака. Друга причина е, ако жената се весели с чужди мъже, което може да бъде свързано с блудство. Също така мъжът може да напусне жена си, ако тя преноси в чужда къща, като изключение

прави домът на родителите ѝ. Жената, от своя страна, може да поиска развод, ако мъжът ѝ я обвинява в прелюбодеяние и когато той живее в дома си или навън с чужда жена³⁷.

Нека сега разгледаме какво казва Църквата за следващите бракове. Вторият брак се толерира, но само чрез опрощение. Той се допуска дотолкова, доколкото да се съхрани идеалната норма на вечния съюз в името на Христос. Третият брак пък вече има по-остра оценка и санкции. На третобрачните се налага епитимия (забрана за присъствие на определени литургии и пост). За третия брак говори и Василий Велики и неговото петдесето правило. Там той казва, че за третобрачни няма закон и следователно третият брак не се сключва по закон. Църквата гледа на това като на нечистота. Според него третобрачието е по-добре отколкото прелюбодеяние³⁸. Третото встъпване в брак се допуска при определени условия – възраст до 40 години и бездетие. Четвъртият брак е вече строго забранен от Църквата. След събитията около Лъв VI Философ и неговият четвърти брак със Зоя Карбоносина през 921 г., се сключва споразумение между Рим и Константинопол, в което се казва, че всеки четвърти брак се обявява за невалиден и всеки, влязъл в такава връзка, трябва да се изключи от християнската общност, докато се раздели със съпругата си³⁹.

С тези закони се вижда, че няма голямо различие между църковния и светския характер на брака. Като единствена и най-важна разлика може да бъде посочено тайнството венчание, което е нехарактерно за предхристиянския период и придава нов смисъл на брака, защото двама души се просвещават заедно в тайнството и това ги прави неразлъчни един от друг. Друго нововъведение в християнските закони са дните, в които бракът е забранен. В гражданските закони няма такива данни. Родствените връзки, при които се забранява бракът, описани от църковните правила, са същите, които се споменават и в Еклогата и в ЗСЛ. Чрез акта на оглашение се придава по-тържествен характер на брака.

В историческите извори в Първото българско царство има данни само за един единствен брак. Той е сключен на 8 октомври 927 г. между българския цар Петър и внучката на Роман Лакапин и дъщеря на император Христофор – Мария (Ирина) Лакапина. За този брак разказват Продължителят на Теофан⁴⁰ и Лъв Граматик⁴¹, които обаче са зависими един от друг и историите им се препокриват до известна степен. В тях се казва, че цар Петър и Георги Сурсувул предводили в Константинопол монаха Калокир, който занесъл хрисовул, известяващ решението на българите да сключат мир с византийците и да бъде уреден „брачен договор“⁴². Не се казва какво е включвал този брачен договор, но най-вероятно е съдържал размера на зестрата. След това Продължителят на Теофан говори, че лично патриарх Стефан благословил и венчал българския цар с Мария. Той поставил на главите им брачни венци. Тук се споменават и

кумове, които били протовестиарият Теофан и Георги Сурсувул. Сватбата била извършена в църквата „Св. Богородица“ край Извора. На третия ден от сватбата император Роман дал разкошно угощение на пристана при Пиги. Този факт говори за това, че след всяка сватба е имало и веселие, за което се споменава в правилата на Църквата. При тези веселия християните трябвало да се държат прилично според правилото на св. Василий Велики. Колко време са траели тези тържества, не става ясно от извора, но най-вероятно са били повече от три дена⁴³.

От този извор научаваме за спазването на всички църковни обичаи и канони при сватба на високопоставени личности, каквито са българският владетел и константинополската принцеса.

За брака на обикновения човек, който не е част от аристокрацията, не могат да бъдат посочени никакви данни. Документи, показващи брачните отношения, са известни от по-късен период и са достигнали до нас благодарение на Димитър Хоматиан – глава на Охридската архиепископия. Неговите документи, останали до днес под името *Ronema diaphora*, са от по-късно време – XII–XIII в., и отразяват живота и премеждията на населението, живеещо в Охридската архиепископия. Въпреки че Хоматиан отразява събитията на българите както под византийско владичество, така и тези от Второто царство, може да се каже, че голяма част от обичаите и традициите са наследени от периода на Първото българско царство. Ясно е, че средновековното общество е консервативно и за налагане на промени са нужни повече от едно-две столетия.

Запазените документи на Охридската архиепископия от времето на Д. Хоматиан са от най-различно естество и отразяват ежедневието и проблемите на българите по това време. Типологичен анализ на документите е направен от И. Илиев, който ги разделя на: А. Според вида на документа от гледна точка на дипломатиката и Б. Според юридическото съдържание⁴⁴. Във втората група попадат и решенията по законността на планирани бракове, за разводи и за наказване на прелюбодейци.

От документите се проследява желанието на родителите за ранното сключване на брак веднага щом децата им достигнат определената възраст. Дори има няколко случая, в които бракът е бил разтрогван поради малолетност на един от съпрузите. Един от тях е засвидетелстван в док. 124, където е разтрогнат бракът между Георги Скор и племенницата на Мавър Богданопул, защото при сключването на брака тя е била едва на десет години, а Мавър склонил Георги Скор да се ожени за нея, защото бил притеснен, че тя е сираче и искал да я свърже със съпруг⁴⁵. В следващия запазен документ (№ 126) се говори за сключването на годеж, когато момичето било на десет години. В случая не е са нарушени законовите разпоредби на Еклогата, където се казва, че минималната възраст за сключване на годеж е седем години. Тук бракът е обявен за нищожен, защото младоженецът заминал в чужбина и вече осем години не се връщал⁴⁶.

Друга причина за развод се явява импотентността на мъжете. Поради това е прекратен бракът между Мария и Георги (док. № 12). Там се казва, че Георги повече от три години не се проявявал като мъж спрямо нея и тя се отдала на прелюбодеяние⁴⁷. От правна гледна точка може да се каже, че тази Мария е в правото си, защото в Еклогата е казано, че следва развода ако в продължение на три години след сключването на брак мъжът се окаже неспособен на съжителство⁴⁸. Бракът между Мавър и неговата съпруга също е разтрогнат поради полово безсилие. В този случай мъжът вече четвърта година не изпълнявал мъжките си задължения⁴⁹. Поради същата причина е прекратен и бракът между Звина и Георги (док. № 132). В този случай мъжът вече пета година не е извършвал спрямо нея мъжките си задължения, а тя се страхувала да не би младостта ѝ да я тласне към престъпно съвкупление (прелюбодеяние)⁵⁰

Трудно могат да бъдат обобщени данните, които ни дават законите разпоредби за брачните отношения през Средновековието. Голяма част от тях са дело на византийци, но прилагането им в България е напълно разбираемо поради факта, че българите попадат именно във византийската сфера както на културно, така и на политическо влияние. До периода на Покръстването данните, с които разполагаме, са съвсем малко и не могат да бъдат направени цялостни изводи за брачния ритуал. След 864 г. ежедневието на българина се диктува значително от християнските канони, голяма част от които засягат брачните отношения. Тъй като в основата на средновековното християнско общество стои родът и семейството, това е напълно разбираемо.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

¹ ЛИБИ, II, 1960, с. 99 (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите).

² Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. София 2006, с. 59.

³ ЛИБИ, II, 1960, с. 98 и с. 67-69 (Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите).

⁴ Гальковский, Н. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. Т. 1. Москва, 1916, с. 143.

⁵ Ганев, В. Закон соудный людъмъ. Правно-исторически и правно-аналитични проучвания. София, 1959; Илиевска, Кр. Закон соудный людъмъ. Скопје, 2004.

⁶ Липшиц, Е. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века. Москва, 1965.

⁷ Ганев, В. Закон .....; Петрова, Г. История на българската държава и право. София, 2002.

⁸ Петрова, Г. История....

⁹ Петкова, Т.-Д. Номоканон. < <http://www.nauka.bg/2010/28/NOMOKANON-2010.pdf>> 15.06.2016.

¹⁰ ГИБИ, т. IV, с. 207–209.

¹¹ Липшиц, Е. Эклога. Византийский...., с. 45.

¹² Липшиц, Е. Эклога. Византийский...., с. 45–46.

- ¹³ **Липшиц, Е.** Эклога. Византийский...., с. 45.
- ¹⁴ **Липшиц, Е.** Эклога. Византийский...., с. 45.
- ¹⁵ **Липшиц, Е.** Эклога. Византийский...., с. 45–47.
- ¹⁶ **Липшиц, Е.** Эклога. Византийский...., с. 49.
- ¹⁷ Пак там.
- ¹⁸ **Heith-Stade, D.** Marriage in the canons of the council in Trullo. – Studia Theologica-Nordic Journal of Theology 64 (1), 4–21; Вж. Правила на Св. Православна църква.
- ¹⁹ **Ганев, В.** Закон соудный людъмь..., с. 600.
- ²⁰ **Ганев, В.** Закон соудный людъмь..., с. 584.
- ²¹ **Бобчев, С.** Историята на старобългарското право (лекции и изследвания). София, 1910.
- ²² **Ганев, В.** Закон соудный людъмь..., с. 597–598.
- ²³ Пак там.
- ²⁴ Пак там, с. 599.
- ²⁵ **Николчев, Д.** Брак, развод и последващ брак в Православната църква. София, 2007, с. 106.
- ²⁶ Еф. 5: 20–30.
- ²⁷ Justin. Nov. 74. Cap.4 (ed. Gothofredi, 159).
- ²⁸ **Dair, A.** Les Nouvelles de Leon VI, le Sage. Paris, 1944.
- ²⁹ **Heith-Stade, D.** Marriage in the canons of the council in Trullo..., 11; срв. Правила на Св. Православна църква – < <http://www.sveta-gora-zograph.com/books/Pravila-2/book.html#d0e504> > 15.06.2016.
- ³⁰ Пак там, с. 15.
- ³¹ Пак там, с. 14–15.
- ³² Пак там, с. 17–18.
- ³³ **Стефанов, Ив.** Православно църковно право, София, 1904, с. 578–579.
- ³⁴ Пак там, с. 582–583.
- ³⁵ Правило 52 на Лаодийския събор - < <http://www.sveta-gora-zograph.com/books/Pravila-2/book.html#d0e504> > 15.06.2016
- ³⁶ Правило 53 на Лаодийския събор - < <http://www.sveta-gora-zograph.com/books/Pravila-2/book.html#d0e504> > 15.06.2016
- ³⁷ **Стефанов, Ив.** Православно църковно право. София, с. 585–596; **Нарбекова, В.** Номоканон константинопольского патриарха Фотия с толкованием Вальсамона. Казан, 1899, 460–548.
- ³⁸ **Ципин, В.** Каноническое право, Москва, 2009, с. 675.
- ³⁹ **Николчев, Д.** Брак, развод и последващ брак..., с. 234–240.
- ⁴⁰ ГИБИ. Т. V, с. 135–137.
- ⁴¹ ГИБИ. Т. V, с. 166–168.
- ⁴² ГИБИ. Т. V, с. 136.
- ⁴³ ГИБИ- Т. V, с. 137.
- ⁴⁴ **Илиев, И.** Охридският архиепископ. Димитър Хоматиан и българите. София, 2010, с. 168–173.
- ⁴⁵ Пак там, с. 296–297; **Илиев, И.** AMOR OMNIA VINCIT Любовта и бракът по нашите земи през XIII в. – В: Quod Deus Vult! Сборник в чест на проф. д.и.н. Красимира Гагова. София, 2013, с. 165.

⁴⁶ **Илиев, И.** Охридският архиепископ . . . , с. 298.

⁴⁷ Пак там, с. 248–249.

⁴⁸ **Липшиц, Е.** Эклога. . . , с. 49.

⁴⁹ **Илиев, И.** Охридският архиепископ. . . , с. 295.

⁵⁰ Пак там, с. 300.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Бобчев, С. Историята на старобългарското право (лекции и изследвания). София, 1910. [**Bobchev, S.** Istoriyata na starobalgarskoto pravo (lektzii i izsledvania). Sofia, 1910]

Гальковский, Н. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. Т. 1. Москва, 1916. [**Galykovskiy, N.** Boryba hristianstva s ostatkami yazichestva v Drevney Rusi. T. 1. Moskva, 1916.]

Ганев, В. Закон соудный людьмъ. Правно-исторически и правно-аналитични проучвания. София, 1959. [**Ganev, V.** Zakon soudnyŭ lyudyma. Pravno-istoricheski i pravno-analitichni prouchvania. Sofia, 1959.]

ГИБИ. Т. IV. София, 1961. [**GIBI,** tom IV. Sofia, 1961.]

ГИБИ. Т. V. София, 1964. [**GIBI,** tom V. Sofia, 1964.]

Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. София, 2006. [**Gyuzelev, V.** Pokrastvane i hristiyanizatsia na balgarite. Sofia, 2006.]

ЛИБИ. Т. II. София, 1960. [**LIBI,** tom II. Sofia, 1960]

Липшиц, Е. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века. Москва, 1965. [**Lipshits, E.** Ekloga. Vizantiyskiy zakonodatelynyu svod VIII veke. Moskva, 1965].

Нарбекова, В. Номоканон константинопольского патриарха Фотия с толкованием Вальсамона. Казан, 1899. [**Narbekova, V.** Nomokanon konstantinopolyskogo patriarha Fotia s tolkovaniem Valysamona. Kazan, 1899.]

Николчев, Д. Брак, развод и последващ брак в Православната църква. София, 2007. [**Nikolchev, D.** Brak, razvod i posledvasht brak v Pravoslavnata tsarkva. Sofia, 2007.]

Петкова, Т-Д. Номоканон – <http://www.nauka.bg/2010/28/NOMOKANON-2010.pdf> (15.06.2016) [**Petkova, T-D.** Nomokanon – <http://www.nauka.bg/2010/28/NOMOKANON-2010.pdf> (15.06.2016)]

Петрова, Г. История на българската държава и право. София, 2002. [**Petrova, G.** Istoria na balgarskata darzhava i pravo. Sofia, 2002.]

Илиев, И. Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София, 2010. [**Shiev, I.** Ohridskiyat arhieriskop Dimitar Homatian i balgarite. Sofia, 2010.]

Илиев, И. AMOR OMNIA VINCIT. Любовта и бракът по нашите земи през XIII в. – В: Quod Deus Vult! Сборник в чест на проф. дин Красимира Гагова. София, 2013, с. 163–173. [**Shiev, I.** AMOR OMNIA VINCIT. Lyubovta i brakat po nashite zemi prez XIII v. – V: Quod Deus Vult! Sbornik v chest na prof. din Krasimira Gagova. Sofia, 2013, s. 163–173.]

Илиевска, Кр. Закон соудный людьмъ. Скопје, 2004. [**Shievaska, Kr.** Zakon soudnyŭ lyudyma. Skorpe, 2004.]

Стефанов, Ив. Православно църковно право. София, 1904. [**Stefanov, Iv.** Pravoslavno tsarkovno pravo. Sofia, 1904.]

Хрисимов, Н. Отговорите на папа Николай I като извор за бита и ежедневието на българите по времето на княз Борис I – В: България, българите и Европа – мит, история,

съвремие. Т. IV. В. Търново, 2011, с. 149–172. [**Hrisimov, N.** Otgovorite na papa Nikolay I kao izvor za bita i ezhednevieto na balgarite po vremeto na knyaz Boris I – V: Bulgaria, balgarite i Evropa – mit, istoria, savremie. Т. IV. V. Tarnovo, 2011, s. 149–172.]

Цыпин, В. Каноническое право. Москва, 2009. [**Tsyipin, V.** Kanonicheskoe pravo. Moskva, 2009.]

Dair, A. Les Nouvelles de Leon VI, le Sage. Paris, 1944.

Heith-Stade, D. Marriage in the canons of the council in Trullo -Studia Theologica, 2010, 64(1), p. 4–21.

СПИСЪКНА СЪКРАЩЕНИЯТА

ГИБИ – Гръцки извори за българската история [GIBI – Gratski izvori za balgarskata istoria]

ЛИБИ – Латински извори за българската история [LIBI – Latinski izvori za balgarskata istoria]